

जनता शिक्षण संस्थेचे,

किसन वीर महाविद्यालय, वाई

भूगोलशास्त्र विभाग

☀ अभ्यास सहल अहवाल ☀

महाबळेश्वर

सहल संयोजक व मार्गदर्शक

प्रा. तानाजी हाके
(एम्.ए., बी.एड.)

प्रा. डॉ. विनोद वीर
(एम्.ए., पीएच.डी., सेट, नेट)

प्रा. कदम एस. बी
(एम्.ए., सेट, नेट)

)

KISAN VEER MAHAVIDHYALAYA, WAJ

DEPARTMENT OF GEOGRAPHY

CERTIFICATE

This is to certify that,

Shri/Miss. -----

is a bonafide student of this Department, studying in B.A. Part-III and he/she has satisfactorily carried out the excursion tour prescribed by the Shivaji University, Kolhapur for graduate degree course in GEOGRAPHY and that this journal report represent his/her work in the year 2022-2023

Teacher-in-Charge

Head

Date :- - -2023

Department of Geography

☀ ऋणनिर्देशन ☀

यावर्षी शिवाजी विद्यापीठाच्या बी.ए. भाग – ३ भूगोल प्रात्यक्षिक पेपर क्रमांक १४ च्या अभ्यासक्रमाप्रमाणे आमच्या महाविद्यालयाच्या भूगोल विभागाची शैक्षणिक सहल महाबळेश्वर ठिकाणी आयोजित केली. या अभ्यास सहलीचे संयोजन व मार्गदर्शन मा. प्रा. विनोद वीर, प्रा. हाके व कदम यांनी केले. त्यांच्या मार्गदर्शनाबद्दल मी त्यांचा/त्यांची ऋणी आहे.

जनता शिक्षण संस्था व मा. प्राचार्य यांनी सहलीला परवानगी दिली व सहकार्य केले त्याबद्दल मी त्यांचा/त्यांची अत्यंत आभारी आहे. प्रयोगशाळा परिचर, कार्यालयीन कर्मचारी व सेवक यांनीही सहकार्य केले त्याबद्दल त्यांचेही आभार.

विद्यार्थ्यांची सही :

नाव :

रोल नं./परीक्षा नं. :

★ अनुक्रमणिका ★

१. प्रस्तावना

२. शैक्षणिक सहलीचे महत्व
३. शैक्षणिक सहलीचे उद्देश
४. भौगोलिक स्थान
५. अक्षवृत्तीय व रेखावृत्तीय विस्तार
६. ऐतिहासिक पार्श्वभूमी
७. शैक्षणिक सहलीचा प्रवास मार्ग
८. नैसर्गिक भू-दृश्यांचे घटक
९. प्राकृतिक रचना

१०. हवामान

११. जलप्रणाली
१२. वनस्पती
१३. मृदा
१४. शेती / कृषी
१५. दळणवळण व वाहतूक प्रकार
१६. लोकसंख्या
१७. वसाहती - ग्रामीण वसाहती, नागरी वसाहती
१८. महाबळेश्वर
१९. सारांश

१. प्रस्तावना :

भूगोलामध्ये सहलीला अनन्य साधारण महत्व आहे. प्रवासाने वस्तूस्थितीचे आकलन होते. निरीक्षणातून वेगवेगळ्या घटकांची माहिती मिळते. एखाद्या प्रदेशातील जमीन, जमीनीचा प्रकार, पिके, नैसर्गिक वनस्पती, भूपृष्ठ रचना व या सर्वांवर होणारा हवामानाचा परिणाम यांचे निरीक्षण करता येते.

२. शैक्षणिक सहलीचे महत्त्व :

भूगोल विषयात अभ्यास सहलीस असणारे महत्त्व खालील मुद्द्यांवरून स्पष्ट होते.

- १) खऱ्या भौगोलिक ज्ञानाचा पाया वर्गाबाहेरच घातला जातो.
- २) शैक्षणिक सहलीमुळे विद्यार्थ्यांच्या ज्ञानात भर पडते व असलेल्या ज्ञानाचा विकास होतो.
- ३) पुस्तकी ज्ञानापेक्षा प्रात्यक्षिकाद्वारे अभ्यास केल्याने वस्तूस्थितीचे ज्ञान होते व ते कायमस्वरूपी मनात राहते, दृढ होते.
- ४) अभ्यासाठी निवडलेल्या क्षेत्राची माहिती करून घेणे, घटकांचे वर्गीकरण करणे, वस्तूस्थितीचा घटनांचा सुसंगत अभ्यास करणे इ. गोष्टींचे आकलन अभ्यास सहलीतून होते.
- ५) अचूक व योग्य भौगोलिक नोंदी ठेवण्याचे कौशल्य अभ्यास व सहलीद्वारे प्राप्त होते.
- ६) सहलीमुळे आपल्याला आजूबाजूच्या परिसरासंबंधी माहिती मिळते.
- ७) सभोवतालच्या पर्यावरणाचा किंवा स्थानिक भौगोलिक घटकांचा मानवी जीवनावरील परिणाम व पर्यावरणाशी समायोजन याची माहिती मिळते.
- ८) वेगळ्या परिसरातील व्यक्तींचे जीवनमान, पेहराव, भाषा, आहार, यांची माहिती मिळते.

३. शैक्षणिक सहलीचे उद्देश :

या सहलीचे महत्वाचे उद्देश पढील प्रमाणे :

१. सहल प्रदेशातील विविधतेत एकता सामावून घेणे.
२. सहल प्रदेशातील प्राकृतीक रचना पाहणे.
३. सहल प्रदेशातील नैसर्गिक व सांस्कृतिक भूदृश्यांचा अभ्यास करणे.
४. सहल प्रदेशातील हवामानाचा अभ्यास करणे.

वरील उद्देश डोळ्यांसमोर ठेवून भूगोलशास्त्र विभागाने महाबळेश्वर दर्शन ही सहल आयोजित केली.

४. महाबळेश्वर : भौगोलिक स्थान

भारताच्या किनारपट्टी लगत असलेल्या सहयाद्री पर्वतात वाईपासून ३२ कि.मी. वर आणि सातान्याच्या वायव्येस ५३ कि.मी. वर तर पूण्याच्या नैऋत्येस १२९ कि.मी. वर महाबळेश्वर हे शहर वसले आहे. महाबळेश्वरची समुद्रसपाटीपासूनची उंची १३५३ मीटर आहे. महाबळेश्वरचे एकूण क्षेत्रफळ १३७.२ चौरस कि.मी. आहे.

५. अक्षवृत्तीय व रेखावृत्तीय विस्तार :

महाबळेश्वरचा अक्षवृत्तीय विस्तार $७३^{\circ}३१'$ पूर्व ते $७३^{\circ}५२'$ पूर्व आहे. आणि रेखावृत्तीय विस्तार अनुक्रमे $१७^{\circ}५०'$ उत्तर ते $१७^{\circ}५८'$ उत्तर असा आहे.

६. ऐतिहासिक पार्श्वभूमी :

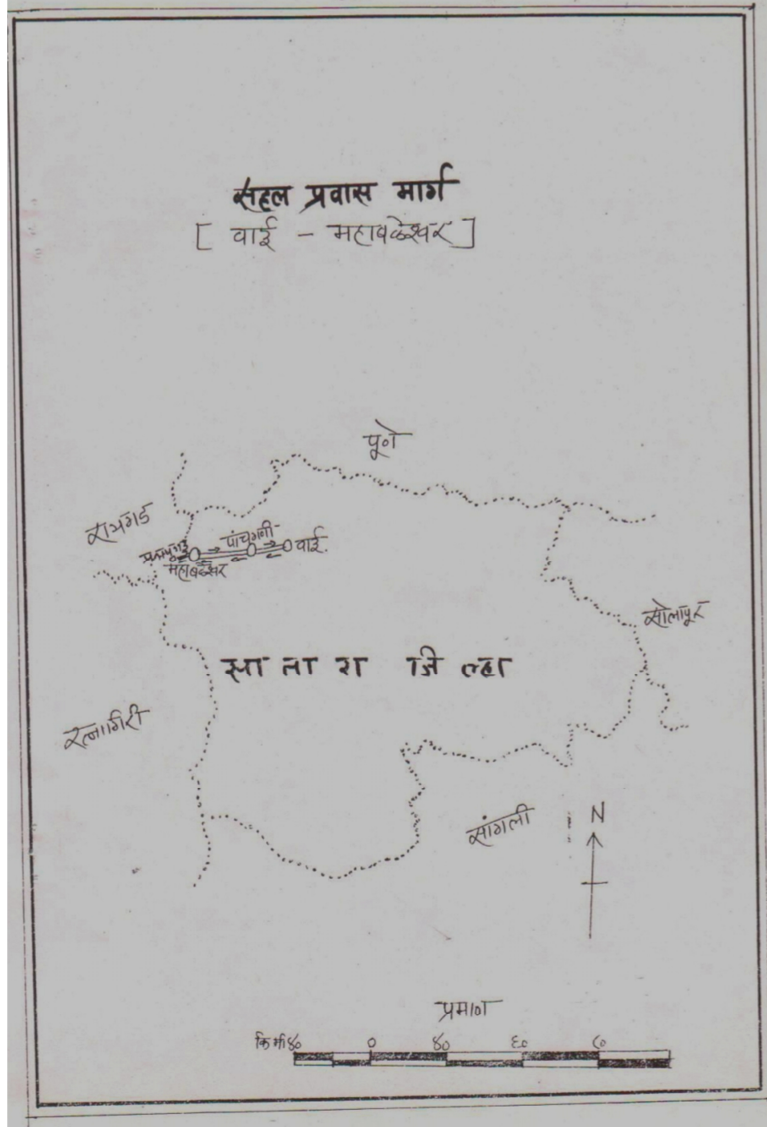
महाबळेश्वरचे क्षेत्र-महाबळेश्वर व महाबळेश्वर हे दोन स्वतंत्र भाग आहेत. क्षेत्र महाबळेश्वर प्राचीन काळापासून वसलेले आहे. याला 'धोम महाबळेश्वर' असेही म्हणतात. धोम ऋषींच्या वास्तव्यावरून ज्या गावाला धोम हे नाव पडले ते महाबळेश्वरच्या पायथ्याशी आहे.

क्षेत्र महाबळेश्वरपासून पूर्वेला अर्धा कि.मी. वर डोंगर कड्यावर प्राचिन हेमाडपंती शिवमंदीर आहे. तिला कृष्णामाईचे मंदिर म्हणतात. येथूनच कृष्णा नदी झेपावते. हे इ. स. ८ व्या/९ व्या शतकात बांधले आहे. डोंगर इलाख्यात राहणाऱ्या मामलेश्वर अर्थात शंकर हा सहयाद्रीच्या पायथ्याचा स्वामी मामलेश्वर या शब्दावरून महाबळेश्वर हा शब्द उत्पन्न झाला.

७. शैक्षणिक सहलीचा प्रवास मार्ग :

अभ्यास सहलीचा प्रवास मार्ग हा वाई - पाचगणी - महाबळेश्वर - वाई होता. प्रवास सुमारे १०५ कि.मी. आहे.

(नकाशा) सहल प्रवास मार्ग वाई - महाबळेश्वर

८. नैसर्गिक भूदृश्यांचे घटक :

या घटकांमध्ये प्रवास मार्गातील प्राकृतिक रचना, हवामान, जलप्रणाली, वनस्पती, मृदा इ. घटकांचा समावेश होतो. व या सर्व घटकांचा स्थूलमानाने अभ्यास केलेला आहे.

९ प्राकृतिक रचना :

अभ्यास सहल प्रवास मार्गातील भाग हा दख्खनच्या पठाराचाच काही भाग आहे. हा भाग डोंगराळ व डोंगर रांगानी व्याप्त आहे. वाई हे शहर समुद्रसपाटीपासून सुमारे २४१४ फूट उंचीवर असून हा दख्खन पठाराचा भाग आहे. हे पठार व भूरचना सहयाद्री पर्वताच्या शाखांमुळे काही ठिकाणी कमी अधिक उंचीची बनलेली आहेत. वाई ते महाबळेश्वर या शैक्षणिक सहल मार्गातील प्रदेश प्राकृतिक दृष्ट्या पुढील प्रमाणे होता.

वाई हे ठिकाण सहयाद्री पर्वताच्या पूर्व उतारावर वसलेले आहे. हा प्रदेश डोंगर रांगानी व्यापलेला व उंचसखल असा आहे. या प्रदेशातून सहयाद्रीचे सुळके आलेले आहेत. जाताना प्रवास मार्गात पसरणी घाट लागतो. महाबळेश्वर हे ठिकाण घाटमाथ्यावर आहे. हा प्रदेश ज्वालामुखी प्रकारच्या खडकानी बनलेला आहे. पाचगणीचे पठार 'टेबल लँड ' हे आशियातील दुसऱ्या क्रमांकाचे पठार आहे. तर महाबळेश्वर हा प्रसिध्द घाटमाथा आहे. तसेच ही थंड हवेची ठिकाणे म्हणूनही प्रसिध्द आहेत.

१० हवामान :

घाटमाथा, कोकणपट्टी व पर्जन्य छायेचा प्रदेश यांचे हवामान वेगवेगळे आहे. घाटमाथ्यावर थंड हवा आहे. कोकणच्या पट्टीत दमटपणा उष्णता अधिक आहे. पर्जन्य छायेच्या प्रदेशाची हवा कोरडी व विषम आहे.

महाबळेश्वरचे सरासरी तापमान उन्हाळ्यातील १६ ते ३० से. आणि हिवाळ्यातील १३ ते २५ से. सरासरी वार्षिक पर्जन्यमान २२१२ मी.मी इतके आहे.

११.जलप्रणाली :

सहयाद्री हा एक महत्वाचा जलविभाजक आहे. सावित्री, कोयना, वेण्णा कृष्णा या नद्यांच्या उगम महाबळेश्वर येथे झाला आहे. महाबळेश्वरमधील नदया ह्या बहुतेक बारमाही आहेत. कारण भरपूर पर्जन्यमान आहे.

१२ वनस्पती :

वाई ते पाचगणी पर्यंतचा भाग पर्जन्य छायेत येत असल्याने पावसाचे प्रमाण फार कमी असल्याने वनस्पतींचे प्रमाण कमी आहे. पाचगणी ते महाबळेश्वर ह्या घाटमाथ्यावर पावसाचे प्रमाण जास्त असल्याने तेथे सदाहरीत अरण्ये आहेत. महाबळेश्वरला ब्रम्हारण्य जंगल आहे. तेथून पुढे प्रतापगड परिसर कोकणात मोडत असल्याने तेथे सदाहरीत व निमसदाहरित अरण्ये आढळून येतात. विशेषतः महाबळेश्वर परिसरात दाट जंगलयुक्त प्रदेश आहे. या प्रदेशात जांभूळ, आंबा, करवंद, हिरडा, अंजन, बेहडा, गोळा, कारवी वगैरे वृक्ष तर पाचगणी प्रदेशात ओक, पाईन, फर, अशोक इ. वनस्पती पहायला मिळतात. काही ठिकाणी सागाची लागवड करण्यात आली आहे. काही ठिकाणी वृक्षतोड झालेली आहे.

१३ मृदा :

वाईत नदयांच्या काठाला काळी (रेग्युर) सुपीक गाळाची मृदा आढळते. तर जसजसे वर जावू तसतसा मृदेचा रंग हळूहळू बदलत जावून तांबूस तपकिरी होतो. घाटमाथ्यावर महाबळेश्वर मध्ये जांभा मृदा आढळते. ही जमीन उष्ण कटिबंधीय प्रदेशात आर्द्र हवामानात तयार होते. विदारण (झीज) व पाण्याचा निचरा होवून त्यातील सेंद्रीय द्रव्ये खालच्या थरात किंवा वाहून जातात. जमिनीमध्ये लोह, अॅल्युमिनीअम आणि मॅग्नेनीजची संयुगे असतात. खडकामधील सिलीकावर विदारणाची प्रक्रिया होवून लिचींगची प्रक्रिया व त्यापासून आयर्न ऑक्साइड तयार होते. अशा जमिनीस जांभा जमिन असे म्हणतात. यात ओलावा धरून ठेवण्याची क्षमता असते.

१४ कृषी :

वाई-महाबळेश्वर क्षेत्रात शेती व्यवसाय आढळून येतो. शेतीवर भुपृष्ठ रचना व हवामानाचा जास्त परिणाम झालेला आहे. टेकड्यांच्या उतारावर पाय-या पाय-यांची शेती होते. फळ बागायतीला स्थानिक अर्थकारणात महत्वाचे स्थान

आहे.

महाबळेश्वरमध्ये मटार, फ्लावर, कोबी, राजमा इ. पिके घेतात. परंतु तेथे सर्वात महत्वाचे म्हणजे स्ट्रॉबेरी या पिकाचे उत्पादन सर्वात जास्त प्रमाणात होते. येथील स्ट्रॉबेरी बाहेर जाते. ती मुंबईला व महाराष्ट्राबाहेरही पाठविली जाते. व त्यावर तेथील लोकल भागात प्रक्रिया करून जॅम, चॉकलेट यासारखी बरीच उत्पादने घेतली जातात. हे येथील मुख्य पीक आहे. शिवाय भात, हरभरा, गहू, बाजरी, कडधान्ये, ज्वारी, व भाजीपाला इ. पिके देखील घेतली जातात.

१५ दळणवळण व वाहतूक प्रकार :

महाबळेश्वरच्या जवळचे लोहगाव हे विमानतळ पुण्यापासून १३० किमी. अंतरावर आहे. तर जवळचे रेल्वे स्टेशन पुण्याला ११६ किमी अंतरावर तर वाठार स्टेशन ६४ किमी वर मिरज स्टेशन दक्षिण मध्य रेल्वे आहेत. महाबळेश्वर येथे रस्त्यांचा विकास झालेला आहे. परंतु डोंगर भागात असलेले रस्ते अरूंद व चिंचोळ्या भागात गेलेले आहेत.

महाबळेश्वर येथील प्रवासी वाहतूक जास्त करून बसेस व टॅक्सीद्वारेच केली जाते. व मालवाहतूक ही बस ट्रक इ. वाहनांमार्फत केली जाते.

१६ लोकसंख्या :

२०११ च्या जनगणनेनुसार तेथील लोकसंख्या २८२८७ इतकी आढळते. आसपासच्या ग्रामीण भागात विरळ वस्ती असली तरी शहरी भागात दाट लोकवस्ती आहे.

१७ वसाहती :

शैक्षणिक सहल प्रदेशात दोन प्रकारच्या वसाहती आढळतात.

अ) ग्रामीण वसाहती ब) नागरी वसाहती

ग्रामीण वसाहती :

सहल प्रदेशामध्ये काही अपवाद वगळता संपूर्ण ग्रामीण वसाहती पहावयास मिळतात. भौगोलिक परिस्थितीचा वसाहतीच्या रचनेवर परिणाम झालेला दिसतो.

दऱ्यांच्या तळभागावर नदऱ्यांच्या काठी लांब - लांब अंतरावर विखुरलेली खेडी आढळतात. त्यातील घरे जवळ-जवळ असलेली पुंजकऱ्यासारखी आढळतात. पाणी, रस्ते, यांच्या सानिध्यात खेडी आढळतात. खेड्यांची अंतर्गत रचना काही ठिकाणी रेखाकृती तर काही ठिकाणी पुंजकऱ्याची आढळते.

नागरी वासहती :

सहल प्रदेशामध्ये पांचगणी व महाबळेश्वर, या नागरी वसाहती आहेत. पांचगणी - महाबळेश्वर येथे पर्यटनाच्या दृष्टीने हॉटेल आकर्षक लॉजिंगसाठी इमारती बांधलेल्या आहेत.

१ॢ. महाबळेश्वर :

पांचगणी-महाबळेश्वर परिसराला महाराष्ट्राचे नंदनवन' म्हणतात. वाईपासून ३२ किमी साताऱ्याच्या वायव्येस ५३ कि.मी वर महाबळेश्वर हे वसले आहे. निसर्गरम्य वातावरणामुळे कोणीही परदेशी तेथे रमून जातो. पर्यटकांचे शहर म्हणून याची गणना केली जाते. तेथे प्रेक्षणीय स्थळांची संख्या विपूल आहे. हे शहर ब्रिटीशांनी बसवले व विकसीत केले. सन १७७१ ला पेशवे दरबारातील इंग्रजी प्रतिनीधी चार्ल्स मॅलेटयाने सर्वप्रथम महाबळेश्वर भागाला भेट दिली.

क्षेत्र महाबळेश्वर हे पौराणिक काळापासून एक तीर्थक्षेत्र म्हणून प्रसिध्द आहे. या क्षेत्राविषयी पद्मपूराणाच्या सहयादी खंडात एक कथा दिली आहे.

अतिबल व महाबल या नावाचे दोन राक्षस बंधू होते. ते दोघेही उन्मत होवून जनतेचा छळ करू लागले. सर्व लोक ब्रम्हा, विष्णू, आणि महेश यांना शरण गेले आणि आपले या राक्षसांपासून रक्षण करण्याची त्यांना विनवणी केली. हे तिन्ही देव राक्षसांना ठार मारण्यासाठी त्यांच्याशी लढू लागले. श्री. विष्णूने युद्धामध्ये अतिबलाचा पराभव करून त्याला ठार केले. तथापि महाबळ या प्रचंड शक्तीमान दैत्यापुढे या तिनही देवांचे काही चालेना म्हणून शेवटी या तिघांनीही महामाया आदिशक्ती देवीची आराधना केली. देवी प्रसन्न होवून तिने आपल्या विलक्षण सामर्थ्याने महाबळांचा संहार केला. येथे महाबळेश्वर व अतिबळेश्वर या

नावाची दोन शिवलिंगे आहेत. येथील पंचगंगा मंदीर चांद्रराव मोरे यांनी बांधलेले आहे. ब्रम्हकुंडातून ते पाणी दुसऱ्या कुंडात सोडले आहे. पाण्यातील लिंगावर १४ हातांची एक तांब्याची गणेशमूर्ती आहे.

हे निसर्गरम्य सुंदर ठिकाण पर्यटकांचे खास आकर्षण बनले आहे. बऱ्याच इंग्रजी अधिकाऱ्यांच्या नावांवरून येथील प्रेक्षणीय स्थळांना त्यांचे नाव देण्यात आलेले आहे. महाबळेश्वर परिसरात निसर्ग सौंदर्य न्याहाळण्यासाठी येथे अनेक पॉईंट्स आहेत. महाबळेश्वर मधील प्रेक्षणीय स्थळे :

i) विल्सन पॉईंट

महाबळेश्वरमधील सर्वात उंच असा हा पॉईंट आहे. येथे तीन दिशांना तीन बुरूज आहेत. सिंदोला पार्क या मिरज संस्थानिकांच्या बंगल्यावरून गेल्यास आपण पहिल्या बुरूजापाशी येतो. येथून दक्षिणेकडे पोलो ग्राऊंड, मकरंदगड आणि कोयना खोऱ्याच्या आसमांत दिसतो.

दुसऱ्या बुरूजावर प्रातःकाळी आल्यास सुर्योदयाचे अप्रतिम दर्शन घडते. तसेच पूर्वेला टेबल लॅन्डच्या कुशीत वसलेली पाचगणी दिसते. लिंगमळ्याची वाट तेथूनच सुरू होते.

तिसऱ्या बुरूजावरून उत्तरेकडील क्षेत्र महाबळेश्वर, एल्फिस्टन पॉईंट, कॅनॉट पीक पॉईंट खालचे रांजणवाडी गाव व वेण्णां नदीचे खोरे दिसते.

ii) गहू गेरवा संशोधन :

विल्सन पॉईंटच्या जवळच गहू गेरवा म्हणजे व्हीट रिसर्च सेंटर आहे. येथे गव्हावरील तांबेरा रोगाचा अभ्यास व संशोधन चालते. गेली ५५ वर्षे हे केंद्र कार्यरत आहे.

iii) बगदाद पॉईंट

हा देखील प्रेक्षणीय पॉईंट आहे. परंतु येथे चालत लावे लागत असल्याने गर्दी नसते. परंतु सौंदर्य मात्र वर्णनातीत आहे.

iv) लिंगमळा धबधबा :

पांचगणी या रस्त्यावरील मेटगुताड या गावाजवळ हा धबधबा आहे. वेण्णा नदीचा प्रवाह उंच कड्यावरून सुमारे ४०० फूट खाली खोल खोल दरीत उडी घेतो.

v) रोझमंड रॉक व मारखरीया पॉईंट :

पांचगणी रस्त्यावरील मेटगुताड गावाजवळ ६ कि.मी. अंतरावर हे पॉईंट्स आहेत. येथून खालच्या कृष्णानदीच्या खोऱ्याचे चित्ताकर्षक दृश्य दिसते.

vi) निडल्सहोल, केटस पॉईंट व एको पॉईंट :

केट्स पॉईंटच्या उजव्या बाजूला निडल्स होल आहे. या कड्यावरील मोठ्या शिलाखंडाची रचना सुईच्या अणीसारखी असल्याने त्याला निडल्स होल म्हणतात. केटस पॉईंटवरून जोर खोऱ्यातील जंगल, कृष्णाखोरे धोम व बलकवडी धरणे, समोर कमळगड, पुढे उजवीकडे पांडवगड, व मांढरदेवीचा डोंगर दिसतो. गव्हर्नर सर जॉन मल्कामच्या 'केट' कन्येला हा पॉईंट आवडल्याने तिचे नाव देण्यात आले आहे.

केटसच्या शेजारी एकोपॉईंट आहे येथे उभे राहून पश्चिमेकडील विस्तीर्ण दऱ्यांच्या दिशेने मोठ्या आवाजात उच्चारलेल्या ध्वनीचे पाठोपाठ चार - पाच प्रतिध्वनी उमटतात.

vii) वेण्णा लेक व प्रतापसिंह उद्यान :

महाबळेश्वर-पांचगणी रोडवर ४ कि.मी. वर वेण्णा नदीचे पाणी आडवल्याने वेण्णा तलाव निर्माण झाला. येथे पर्यटक नौकानयन व जलविहार करतात. घोड्यावरून रपेट ही मारता येते.

तलावाच्यामागे घनदाट अरण्याच्या शेजारीरस्त्याला लागून प्रतापसिंह उद्यान आहे.

viii) क्षेत्र महाबळेश्वर :

महाबळेश्वरच्या उत्तरेला ५ कि.मी. वर हे ठिकाण आहे. येथे अनेक मंदिरे आहेत महाबळेश्वरच्या शिवमंदीरावरूनच या गावाला महाबळेश्वर नाव पडले. हे

मंदीर १२ व्या शतकातील यादव घराण्यात सम्राट सिधणदेव राजाने बांधले. मंदिरातच अतिबळेश्वर हे २ रे हेमाडपंती शिवमंदीर आहे. जवळच पंचगंगेचे मंदीर होते. येथे कृष्णा,कोयना, वेण्णा,सावित्री, व गायत्री या पाच नद्यांचा उगम झाला. त्या येथे लुप्त होवून वेगवेगळ्या कड्यावर पून्हा प्रकट होवून वाहू लागल्या. गोमुखातून पाण्याची सतत धार कुंडात पडते. येथे दर १२ वर्षांनी भागीरथी व ६० वर्षांनी सरस्वती नदी प्रकट होते असे मानतात.

ix) ऑर्थर सीट व विंडो पॉईंट :

महाबळेश्वरच्या आग्नेय टोकाला कड्यावरती 'ऑर्थर सीट' हा सर्वात प्रेक्षणीय पॉईंट आहे. ऑर्थर मॅलेट याच्या स्मरणार्थ याला नाव दिले. या कड्यावरून डाव्याबाजूला सावित्रीच्या खोऱ्याचे खोल कडे तर उजव्या बाजूला जोर खोऱ्याचे घनदाट आरण्य दिसते. रायगड, तोरणा, कांगोरी, व ठवळया हे किल्ले दिसतात. या पॉईंटपासून खाली २०० फूट अंतरावर विंडो पॉईंट आहे. येथे दगडांची खिडकीसारखी नैसर्गिक रचना पाहायला मिळते. या खिडकीतून निसर्गाचे अद्भूत दर्शन घडते.

x) हत्तीचा माथा :

पर्वत शिखरांचे हे पश्चिमेकडील सर्वात लांबचे टोक म्हणता येईल. याची रुंदी ३.७ मी. खोली सुमारे ८०० मीटर इतकी आहे. त्यामुळे लॉडविक पॉईंटवरून याचा आकार हत्तीचा माथा आणि सोंडेसारखा दिसतो.

xi) बॉम्बे पॉईंट :

एस्. टी. स्टॅण्ड पासून नैऋत्यत्येला ४ कि.मी. वर हा पॉईंट आहे. जून्या मुंबई रस्त्याजवळ हा पॉईंट असल्याने याला 'बॉम्बे पॉईंट' हे नाव पडले. अस्ताला जाणा-या सूर्याचे दर्शन हे या पॉईंटचे खास आकर्षण आहे. तेव्हा तेथे भरपूर गर्दी होते. ढगांच्या प्रमाणानुसार येथे सूर्य मावळताना त्याचा आकार लांब, गोल घागरीसारखा, चौकोनी पतंगाकृती असा वेगवेगळा होत असतो.

या शिवाय महाबळेश्वरमध्ये कॅसल रॉक, एलफिस्टन पॉईंट, ब्रम्हारण्य,

कॅनॉट पिक, हंटर पॉईंट, धोबी धबधबा, लॉर्डविक पॉईंट, शॉट पॉईंट, फिकलँड पॉईंट, हेलन्स पॉईंटस् इ. अनेक प्रेक्षणीय स्थळे आहेत. अशा प्रकारे महाबळेश्वर हे रम्य ठिकाण आहे.

१९. सारांश

या अभ्यास सहलीमधून मनोरंजना बरोबर विविध प्रदेशांची ऐतिहासिक, भौगोलिक, सांस्कृतिक, आर्थिक माहिती समजली. यापूर्वी ही माहिती फक्त पुस्तकामधून वाचली होती. प्रादेशिक भिन्नतेनुसार हवामान, प्राकृतिक रचना, आर्थिक परिस्थिती, व्यवसाय यामध्ये फरक होत गेलेला दिसला. अशा प्रकारच्या अभ्यास सहली प्रत्येकाच्या स्मरणात कायमच्या राहतात.

संदर्भ ग्रंथ

१. भारताचा भूगोल ___- प्रा. डॉ. सारंग
२. भारताचा भूगोल - प्रा. खतिब
३. लोकसंख्या भूगोल - प्रा. अहिरराव व इतर
४. मानवी भूगोल - प्रा. खतिब